

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ДУРМАНЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 316.613.5+1+2-1

РЕЛІГІЯ В КОНТЕКСТІ ОНТОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2010

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі соціології Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
КОНДРАТИК Леонід Йосипович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
директор інституту соціальних наук

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
ПРЕН Марія Іванівна,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
професор кафедри аналізу політики
та політичних процесів

кандидат соціологічних наук
ПИВОВАРОВА Надія Павлівна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри соціології та соціальних технологій

Захист відбудеться “**12**” березня 2010 року о **_16_** годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 26.161.03 в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4).

Автореферат розісланий “**10**” лютого 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доцент

О. В. Бучма

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ризики нинішнього суспільства вимагають переосмислення механізмів їх подолання людиною та формування внутрішнього стану, за якого майбутнє буде сприйматися з осторогою, однак без страху. Подібне може бути забезпечене лише через науковий аналіз понять та явищ, які є причетними до такого стану речей. Наслідком цього є той факт, що соціогуманітарні науки, зазнаючи впливу трансформаційних процесів, переосмислюють усталені поняття, звертаються до проблем, які раніше начебто перебували в “затінку” актуального. Одним із таких об’єктів дослідження є онтологічна безпека особистості, вивченням якої займаються різні науки.

Соціальна динаміка, як свідчить практика, властива найстабільнішим суспільствам. Однак у них вона, по-перше, не торкається найглибших підвалин життя, а по-друге, підтримується історичною наступністю. Україна, ж, “переформатовуючись”, фактично не залишає місця для минулого, що й підтверджується та одночасно є наслідком цілковитого падіння громадської довіри до таких основних соціальних інститутів, що традиційно символізують собою державу, як влада й силові структури. Із таких позицій докладний науковий аналіз умов формування та підтримки онтологічної безпеки особистості, її чинників, забезпечення належного її функціонування набуває надзвичайної вагомості. Особливість України в контексті означеної проблематики полягає ще й у самому характері трансформаційних процесів, які протікають в основних сферах життя соціуму. Докорінна ломка інституцій, стереотипів поведінки, норм та форм суспільного співжиття, які домінували протягом семи десятиріч, за невеликий проміжок часу не може відбутися безболісно як для людини, так і для соціальних структур.

Такий стан речей вимагає переоцінки традиційних поглядів на безпеку як комплексне явище, передусім, із боку соціальної науки, що, враховуючи загалом соціально-політичні процеси й державницькі інтереси, звертає занадто мало уваги як на духовні процеси, так і на їх носіїв – індивідів. Постає проблема пошуку певного спільного об’єднуючого осердя, на яке могла б опертися людина. Застосовуючи подібний підхід до проблематики, що, на нашу думку, прямо стосується соціально-духовної безпеки, а саме до вивчення онтологічної безпеки особистості, доходимо до висновку про важливість відкриття досі не вивчених чинників та механізмів функціонування цього феномену. Звідси зрозуміло, що питання безпеки особистості не може оминати соціологія релігії, оскільки релігія як емоційно-духовний феномен виконує важливу компенсаторно-захисну функцію як щодо великих соціальних груп, так і щодо окремих віруючих індивідів. Отже, вивчення релігії під кутом зору онтологічної безпеки особистості видається вкрай нагальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в рамках планової науково-дослідної теми Волинського національного університету імені Лесі Українки “Активізація мотиваційних трансформацій у процесі професіоналізації особистості”, державний реєстраційний номер 0106U000274.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження впливає з актуальності теми й полягає в осмисленні релігії як такого соціально-духовного феномену, що є одним із важливих чинників онтологічної безпеки особистості.

Досягнення мети передбачає вирішення основних *завдань* дослідження:

- розглянути специфічність релігії в контексті забезпечення нею стану захищеності індивіда в соціальних структурах як чинника онтологічної безпеки особистості на базі теорії структурації Е. Гідденса;

- здійснити авторську теоретичну інтерпретацію поняття “онтологічна безпека особистості” відповідно до її особливостей як одного з предметів соціології релігії, що передбачає дихотомію наведеного поняття згідно із сучасними тлумаченнями релігії, та на основі цього розробити типізацію страхів із встановленням відповідних виявів онтологічної безпеки особистості;

- проаналізувати можливості релігійних установок та практичної діяльності індивіда й спільноти стосовно забезпечення ними функціонування механізмів рутинізації відтворення соціальних практик, що, у свою чергу, уможлиблює існування єдиного інтерсуб'єктивного поля діяльності агентів;

- установити сутнісні особливості релігії, які через мислиннево-діяльнісні акти індивіда забезпечують цілісність і неподільність таких складників внутрішнього “Я”, як самість, самоідентичність та інтерсуб'єктивність;

- розглянути особливості функціональних можливостей релігії стосовно сприяння нею індивідові в долатті завдяки комплексу онтологічної безпеки, почуття “екзистенційного жаху” – буттєво притаманних людині страху, відчаю перед невизначеністю існування та скінченністю життя;

- розробити інструментарій та провести соціологічне дослідження образів надприродного і їх функціональних потенцій у свідомості індивідів із метою встановлення наявних кореляцій релігійної віри й онтологічної безпеки особистості в забезпеченні цілісності внутрішнього світу людини.

Об'єкт дослідження – онтологічна безпека особистості.

Предмет дослідження – релігія у своїх функціональних виявах як своєрідний чинник онтологічної безпеки особистості.

Методи дослідження. Мета та завдання, а також специфічність об'єкта дослідження визначили своєрідність методів дослідження. Оскільки дисертаційна робота виконана на межі соціології та релігієзнавства, то це зумовило використання, насамперед, гносеологічних методів: сходження від абстрактного до конкретного (для опису основних тенденцій і

закономірностей у функціонуванні онтологічної безпеки особистості), від загального до одиничного (для аналізу основних підходів до з'ясування сутності предмета дослідження), причинного та порівняльного аналізу, синтезу (для окреслення концептуальних основ дослідження, здійснення теоретичної інтерпретації основних понять).

Соціологічними методами дисертаційного дослідження є вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень за темою дисертації, аналіз статистичної інформації (для встановлення ролі релігії в соціумі), контент-аналіз наукових джерел, періодичної преси (для встановлення зв'язків між релігією та практичними аспектами життєдіяльності), анкетне опитування (для підтвердження функціональності релігії у здійсненні “колонізації ризиків”). Для обробки, первинної структуризації й формалізації кількісних даних під час роботи використовувався апарат математичної статистики, зокрема кореляційний аналіз.

Емпіричною базою дисертації стали результати моніторингового дослідження “Здоров'я та благополуччя лучан – 2008” і конкретного соціологічного дослідження “Надприродне в повсякденному житті студентства: образи та функції”, проведеного за методикою дисертанта лабораторією соціологічних досліджень кафедри соціології інституту соціальних наук ВНУ імені Лесі Українки (2007–2008 роки). Як фактологічна база для вивчення взаємозв'язку релігії та онтологічної безпеки особистості використовувалися дані соціологічних досліджень різних років інституту соціології та інституту філософії НАН України, а також дані Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ), Дослідницької організації Геллапа, Левада-центру, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Державного комітету України у справах національностей та релігій.

Під час написання тексту дисертації також дотримано загальних принципів релігієзнавства: об'єктивності, історизму, позаконфесійності та світоглядного плюралізму. У дослідженні використовувався й проблемно орієнтований принцип, що дав змогу виокремити ті питання, які, прямо або ж дотично стосуючись онтологічної безпеки особистості, становлять спільне проблемне поле для вчених і соціальних мислителів (релігія й соціальне життя, релігія та внутрішній світ людини тощо). Характер і завдання дисертаційного дослідження зумовили також структураційний та феноменологічний підходи до досліджуваного явища онтологічної безпеки особистості, принципи системного підходу, а також елементи класичних і неокласичних релігійних концептуальних теорій.

Автор спирався на теоретично-методологічний аналіз релігії як соціально-духовного феномену в контексті забезпечення нею відчуття буттєвої захищеності, а також дослідженні її як одного з чинників онтологічної безпеки особистості, застосованих у працях зарубіжних і

вітчизняних соціологів, філософів, релігієзнавців, психологів: А. Арістової, Р. Арона, М. Бабія, А. Баркер, П. Бергера, В. Бондаренка, О. Бучми, М. Вебера, Н. Гаврілової, Е. Гідденса, І. Гоффмана, Е. Гуссерля, М. Добрускіна, Н. Дудар, Є. Дулумана, Е. Дюркгайма, Е. Еріксона, В. Єленського, М. Заковича, С. Здіорука, І. Каргіної, А. Колодного, Л. Кондратика, П. Косухи, І. Клімова, Ю. Левади, В. Лубського, К. Маркса, О. Нельги, Т. Парсонса, М. Пірен, О. Предко, О. Сагана, І. Соболевої, Д. Угриновича, Л. Филипович, В. Франкла, В. Фурса, А. Чернія, А. Шюца, І. Яблокова, П. Яроцького та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі дослідження підтверджено, що онтологічна безпека особистості є умовою повноцінного функціонування індивіда в соціумі, та з'ясовано, що релігія – особливий чинник онтологічної безпеки особистості, який за певних умов сприяє досягненню людиною відповідного стану, забезпечуючи відтворення впорядкованих соціальних практик і підтримуючи цілісність особистості через подолання екзистенційного жаху. Сутність та ступінь новизни роботи конкретніше відображають такі положення.

- Запропоновано структуру онтологічної безпеки особистості, складниками якої є соціальна захищеність та релігійна убезпеченість (компенсація соціальних нездоланностей через емоційно-психологічне єднання одновірців і здолання жаху смерті через релігійну віру).

- Установлено, що онтологічна безпека особистості – це особливий стан, який за умов переживання й додання ризиків і кризових ситуацій дає змогу людині усвідомлювати свою цілісність та співприсутність у соціальному світі, єдність із ним, підтримувати цілеспрямовану діяльність і відчувати себе суб'єктом. Звідси релігію визначено як специфічний емоційно-духовний феномен, який укорінений у соціальному світі, а отже має інтегративні потенції до подолання розірваності “Я” та Світу, що об'єднуються в онтологічній безпеці особистості.

- З'ясовано, що сфера релігії, знаходячи свій суперечливий вияв у раціональних практичних мотивах індивіда, представлена своєрідними соціальними практиками, які організують процеси рутинізації діяльності та водночас підпорядковані їм, що є діяльнісно-об'єктивним виявом онтологічної безпеки особистості. Релігія, узята в контексті онтологічної безпеки особистості як один із чинників такого стану, забезпечує рутинні практики шляхом легітимації (смысловиправдання) впорядкованого сприйняття особистістю повсякденності як певного прояву трансцендентного.

- Виявлено, що релігія, будучи здатною до універсалізації мотивів, символів та стереотипів поведінки, через онтологічну безпеку особистості приводить до того, що соціальний простір як середовище, у якому процесується рутинна діяльність агентів, набуває особливого статусу – спільного, стабільного, інтерсуб'єктивного соціокультурного утворення. У свою чергу, локальність як чітке тілесне й духовне усвідомлення індивідом своєї позиції

в такому просторі через релігію отримує специфічні образні та фізичні маркери, формує образ єдиної дійсності, що поділяється всіма членами релігійної групи.

• Доведено, що онтологічна безпека особистості, інтегруючи самість, самоідентичність та інтерсуб'єктивність із соціальними аспектами життєдіяльності індивіда, активно “живиться” від релігійних елементів, які задають форми й моделі смисложиттєвої орієнтації в повсякденному житті. Релігія, особливим чином характеризуючи стосунки “Я” та “Іншого”, надає явищам інтерсуб'єктивності й співучасті абсолютно нового значення, формуючи спільноту духовних однодумців та суб'єктів співпереживання.

• Зроблено висновок, що екзистенційний жах як стан, протилежний онтологічній безпеці особистості, призводить до нерегульованого, неадекватного сприйняття індивідом загроз, основною з яких є страх смерті. У результаті проведення прикладного соціологічного дослідження доведено, що релігійна віра через симбіотичність із соціальними виявами онтологічної безпеки особистості, здійснюючи емоційно-духовну компенсацію криз, ризиків та негараздів, є функціонально спрямованою на культивування відчуження цієї особистості від проблем минулості земного існування, що забезпечує гармонійне послаблення іманентної людині суперечності між потягом до життя й усвідомленням власної скінченності.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в ході проведеного дослідження результати можуть бути використані в кількох аспектах:

- по-перше, вони є основою для переосмислення та новітньої інтерпретації поняття соціальної безпеки, що за сучасних умов нагально вимагає залучення нових методик дослідження, категоріального апарату соціогуманітарних дисциплін, акценту на особистість та її внутрішній світ;

- по-друге, вони дають змогу виробити концептуальні механізми, які сприятимуть гармонізації стосунків індивіда з навколишнім світом, таким чином, зокрема, запобігаючи різного виду девіаціям та проявам асоціальності, що є важливим для повноцінного включення людини в соціальні процеси;

- по-третє, результати дослідження розширюють діапазон сучасних релігієзнавчих теоретизувань, оскільки в науковий обіг вводяться раніше невідомі концепції стосовно сутності та функціональних потенцій релігії як одного з чинників онтологічної безпеки особистості, а також можуть слугувати теоретичною основою прикладних соціолого-релігієзнавчих досліджень;

- по-четверте, вони можуть використовуватись як теоретико-методологічна база під час викладання навчальних курсів “Основи релігієзнавства”, “Соціологія релігії”, “Спеціальні соціологічні теорії”, “Соціологія повсякденності”, “Соціальна філософія”, “Соціальна антропологія”, “Соціологія постмодерну”;

- по-п'яте, відповідаючи на основні виклики сучасності із характерними для неї загрозами та ризиками, пропонуються відповіді на актуальне запитання доби постмодерну стосовно підґрунтя виправдання соціальної та емоційно-психологічної присутності індивіда в бутті, на роль якого висувається релігія через призму онтологічної безпеки особистості.

Особистий внесок здобувача. Усі статті автор написав одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження апробовано на таких конференціях: двох міжнародних соціально-педагогічних конференціях молодих науковців (м. Луцьк, 2006, 2007 рр.); міжвузівському науково-практичному семінарі “Українська національна ідея в контексті викладання соціогуманітарних дисциплін у вищій школі” (м. Луцьк, 2006 р.); міжнародній науковій конференції студентів і аспірантів “(Пост)сучасність і наука: соціологія у пошуках себе та суспільства” (м. Харків, 2007 р.); трьох міжнародних науково-практичних конференціях аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (м. Луцьк, 2007, 2008, 2009 рр.); міжнародній науковій конференції студентів і аспірантів “Соціологія у (пост)сучасності” (м. Харків, 2008 р.); науково-практичній конференції “Взаємодія релігійного і національного чинників в умовах демократичних трансформацій українського суспільства” (м. Київ, 2008 р.); міжнародній соціально-педагогічній конференції “Соціально-педагогічні аспекти сприяння здоров'ю учнівської та студентської молоді” (м. Луцьк, 2009 р.).

Публікації. Результати дисертації викладено в 6 статтях у провідних наукових фахових журналах та в 11 статтях, розміщених в інших виданнях.

Структура дисертації. Послідовність викладення матеріалу зумовлена логікою дослідження, його метою та завданнями. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі здійснюється розгляд релігії як особливого чинника онтологічної безпеки особистості – поняття, яке в теорії структурації Е. Гідденса є відповідальним за повноцінне функціонування індивіда в соціальних структурах. На основі аналізу класичних соціологічних теорій та сучасного стану вивчення релігії як соціального феномену розглянуто особливості її як складової безпечної побутування індивіда, означено термінологічну базу дисертаційного дослідження, обґрунтовано специфіку методології його дослідження. Другий розділ присвячено аналізу взаємозв'язків релігії з діяльнісно-об'єктивними проявами онтологічної безпеки особистості – соціальними практиками, яким притаманні такі основні характеристики, як раціоналізація, рефлексивність і, найголовніше, – рутинізація. У третьому розділі підкреслено взаємозв'язок релігії й онтологічної безпеки особистості в забезпеченні цілісності особи, вираженої в подоланні останньою екзистенційного жаху, що знаходить підтвердження в соціологічному дослідженні, проведеному автором дисертації. У висновках узагальнено дослідницькі напрацювання.

Повний обсяг дисертації становить 237 сторінок, із них – 210 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складається із 345 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науково-дослідними темами, сформульовано мету й завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію та публікації.

Перший розділ – **“Специфіка релігії як чинника онтологічної безпеки особистості: наукові здобутки, методологія дослідження, характеристика”** – складається з двох підрозділів. Перший підрозділ – **“Релігія в контексті буттєвої захищеності індивіда: наукові напрацювання та методологія дослідження”** – базується на аналізі основних теоретико-методологічних засад дослідження релігії як важливого елементу безпечного сприйняття індивідом і спільнотами буттєвих кризових ситуацій. Так, в ідеях К. Маркса, Е. Дюркгайма та М. Вебера, що традиційно вважаються класичними, знаходимо міркування щодо розуміння релігії як ілюзорного прихистку від негараздів існування людини у ворожому світі, чинника об'єднання індивідів в особливу моральну спільноту, могутнього мотиватора діяльності й соціальних перетворень.

У нашому дослідженні ми спиралися на праці П. Бергера, Т. Лукмана, Г. Гарфінкеля, К. Кемпбелла, Х. Келлера, М. Нейтц та інших науковців, які представляючи подальший розвиток класичних теорій, розглядали релігію саме в контексті новітніх соціальних перетворень, акцентуючи увагу на здатності релігії до заповнення духовного вакууму індивіда, сприяючи тим самим його буттєвій захищеності.

Досліджувана нами проблематика знаходить відображення в працях класиків українського релігієзнавства. Так, зокрема, М. Грушевський, М. Шаповал, А. Річинський, В. Липинський особливо наголошують на специфічній функціональності релігії як чинника досягнення соціальним суб'єктом рівноваги, збереження дієздатності в умовах нестабільності свого буття.

Таким чином, подібний розгляд релігії як особливого елементу соціального та індивідуального життя людини й суспільства, запоруки цілісності соціуму та індивіда, важливої умови безпечного побутування сформував ідейне підґрунтя для розвитку сучасного українського академічного релігієзнавства, яке через заснування професором А. Колодним постало справжньою парадигмою всестороннього, незаангажованого дослідження релігії у світлі викликів сьогодення, за умов постмодерної ситуації, розгляду її як могутнього фактора розбудови сучасної України на засадах демократизму, культивуваці громадянського суспільства й утвердження у власній незалежності – економічній, політичній, культурній і духовній. Колом проблематики академічного релігієзнавства, до найвизначніших

представників якого можемо віднести А. Арістову, М. Бабія, В. Бондаренка, О. Бучму, Н. Гаврілову, Н. Дудар, В. Єленського, М. Заковича, С. Здіорука, А. Колодного, Л. Кондратика, В. Лубського, М. Пірен, О. Предко, О. Сагана, Л. Филипович, А. Чернія, П. Яроцького та інших дослідників, доробками яких ми послуговувались у дисертаційному дослідженні, постають проблеми, що безпосередньо стосуються тематики нашого дисертаційного дослідження.

Особливої уваги в контексті теми дисертаційного дослідження заслуговують напрацювання із загального релігієзнавства, етнології релігії, релігії на теренах України – дослідження методології, функціональності, категоріального апарату, проблематики, тенденцій сучасного релігієзнавства та релігії, функціонування феномену релігії за умов соціальних перетворень, взаємозв'язок релігії й культури, економіки, дослідження та попередження релігійних конфліктів, новітні напрями й методики в соціології релігії, моніторинг і прогнози релігійної ситуації сучасної України. Зокрема, А. Арістова досліджує сутність релігійних конфліктів, аналізує конфліктогени та механізми їх виникнення, а також розробляє шляхи гармонізації міжконфесійних відносин. У свою чергу, В. Єленський розкриває особливості релігії в Україні за умов трансформацій соціального ладу, а також характеризує особливості сучасної релігійності.

Конкретизуючи класичні підходи до тлумачення релігії й визначаючи останню як комплекс вірувань, через які людина спілкується із силами, що виходять за межі буденності, М. Пірен робить акцент на українськості в дослідженні релігії. Дослідницька увага Л. Филипович звернена як на проблеми етнології релігії, переосмислення доробку західної соціології релігії, так і на новітні релігійні течії та процеси. У подібному ж річищі переосмислення сучасних релігійних течій, зокрема проблеми харизми, неохаризматизму, індикаторів сучасної релігійності, досліджуються В. Титаренко та Г. Кулагіною. Відбувається перегляд, здавалося б, усталених поглядів на існуючі конфесії, церкви, секти та культу з відмовою від українегативістського їх сприйняття до прагнення зрозуміти, пам'ятаючи про право кожного на свободу совісті, до позицій організованого скептицизму що, як відомо, входить у загальний етос науки та яким, на жаль, нехтує багато сучасних “дослідників”. Так, П. Яроцький разом із загальними методологічними проблемами релігієзнавства, історією релігій досліджує процеси деномінаційних трансформацій за умов новітніх соціальних зрушень.

Останні роки особлива увага звертається на прогнози релігійної ситуації в сучасній Україні, адже нині особливо помітно, що релігія, не втрачаючи своїх позицій, відіграє надзвичайну роль як у внутрішній, так і в зовнішній політиці держави, стаючи як символом об'єднання, так і джерелом шантажу. У такому контексті цінними є напрацювання В. Бондаренка. Трансформація функціональності релігійного комплексу привертає дослідницьку увагу Л. Виговського; проблематика сучасного богослов'я, переосмислення

філософських концептів вивчається О. Горкушою. У контексті самовизначення, питання релігіївибору людини за сучасних умов досліджується М. Бабієм; особа в системі релігійних відносин – О. Бучмою.

Під час концептуалізації досліджуваного феномену релігії саме як чинника онтологічної безпеки особистості нами звернено увагу на соціологічні джерела з цього питання. Так, спираючись на моніторинги релігійної ситуації в Україні за останнє десятиріччя (матеріали Державного комітету України у справах національностей та релігій і Центру Разумкова), дисертантом підтверджено зростання ролі соціального феномену релігії в суспільстві, принаймні в суто зовнішніх його проявах (кількість осіб, що ідентифікують себе як віруючі, діяльність релігійних організацій, видання періодики та ін. Із 2000 року до 2009 приріст становить 10 922 організації – 2,27 % на рік). Така ситуація, цілком узгоджуючись із загальносвітовими соціологічними дослідженнями (World Christian Encyclopedia), свідчить про щорічне зростання християн у світі на 0,34 %, прихильників ісламу – на 0,4 %, індуїстів – на 1,7 %, буддистів – на 1,1 %, представників етнічних релігій – на 2,3 %, іудаїстів – на 0,9 %, а також із тим фактом, що традиційно інститут Церкви має високий рівень суспільної довіри (за результатами дослідження, проведеного соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 27 лютого по 5 березня 2009 року, виявлено динаміку зростання осіб, які скоріше довіряють Церкві, ніж не довіряють, – із 29,4 % (липень 2000 р.) до 34,6 %), та фактом функціонального забезпечення релігією безпечного існування індивіда, засвідчує доцільність розгляду релігії не лише як важливого елементу загального комплексу соціальної безпеки держави, але і як певного осердя онтологічної безпеки особистості.

Стосовно ж методологічного підґрунтя такого аналізу, то ним стали, насамперед, основні принципи академічного релігієзнавства: світоглядний, позаконфесійності, відкритості, системності, порівняльності, поліметодичності, дуальності, загальнолюдськості релігії як духовного явища, а також певні положення ряду класичних та посткласичних соціологічних і релігієзнавчих теорій, залучення концепцій феноменологічного й психологічного напрямів, використання елементів компаративістського підходу до тлумачення релігії, задіяння діяльнісно-активістських соціологічних парадигм.

У другому підрозділі – **“Своєрідність релігії як чинника онтологічної безпеки особистості”** – дисертантом конкретно проаналізовано зміст і сутність онтологічної безпеки особистості, а також специфічність релігії як особливого чинника такого стану людини. Так, звернення до теорії структурації Е. Гідденса, у якому власне онтологічна безпека особистості є надзвичайно важливим елементом, завдяки якому відбувається неперервний процес структурації – відтворення соціальних структур, зумовлене низкою факторів. Насамперед, ця теорія є актуальною саме за умов сьогодення,

оскільки звертає увагу на пояснення запитань стосовно переосмислення традиційного розуміння соціальної безпеки в контексті пошуків її індивідуального еквівалента. Також підтверджено, що теорія структурації є гармонійним поєднанням класичного структурного функціоналізму із сучасними герменевтично-феноменологічними напрямками, що цілком відповідає постмодерним рухам до відходу від цілковитого позитивізму в дослідженнях. Звідси дисертантом визначено необхідність аналізу структури та функціональності онтологічної безпеки особистості й водночас встановлено точки дотику її з релігією. Такий підхід дав змогу переконливо довести, що релігію доцільно досліджувати саме в контексті станів цілісності та захищеності індивіда, які надаються йому онтологічною безпекою.

Автором встановлено, що виокремлення та розробку поняття “онтологічна безпека особистості” доцільно здійснювати, узагальнивши теоретичний матеріал, насамперед із психологічних доробків, що стосувалися проблеми самоусвідомлення, концепцій особистості та дослідження мотивації поведінки і аж до теорії структурації, яка надала цьому поняттю довшеної форми. Це дало практичну можливість переконатися в тому, наскільки видозмінилося поняття онтологічної безпеки особистості, починаючи з надто розмитих передумов його виникнення й закінчуючи чітким визначенням його як внутрішнього стану людської свідомості.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що онтологічна безпека особистості визначена як базове почуття, що забезпечує такий стан агента структури, який дає змогу, переживаючи щоденні тривоги, ризики й кризові ситуації, усвідомлювати свою цілісність та присутність у соціальному світі, підтримувати ціленаправлену діяльність, зберігаючи її рутинний характер, що забезпечує саму можливість існування як суб’єкта діяльності – агента, так і структур, і соціального світу взагалі. Як було з’ясовано в ході дисертаційного дослідження, для нормального формування, підтримки та функціонування онтологічної безпеки особистості (особливо за умов постмодерну) необхідна структура, що, однак, володіє надструктурними властивостями, є стабільною, має загальнолюдський, загальносоціальний і загальнокультурний характер. На думку дисертанта, таким важливим чинником онтологічної безпеки особистості може виступати релігія.

Розкриваючи одну з найважливіших функцій онтологічної безпеки особистості, що полягає в доланні та адаптації індивіда до страхів і ризиків середовища, створено авторську типологію страхів, яка дала змогу встановити конкретні чинники та прояви онтологічної безпеки особистості. Так, основні страхи людини поділено на екзогенні й ендогенні; як особливий випадок виділено екзистенційний страх або ж жах. Із доланням особистістю екзогенних страхів її онтологічна безпека отримує форми вияву, які умовно названі діяльнісно-об’єктивними та які підтримуються соціальними чинниками. Долання ж ендогенних страхів, а також екзистенційного жаху забезпечується духовно-трансцендентними чинниками та виявляється в

психо-екзистенційних аспектах онтологічної безпеки особистості, уособленням яких є самість, самоідентичність та інтерсуб'єктивність.

У дисертаційному дослідженні автор доводить особливість релігійної віри та переконань як специфічних чинників онтологічної безпеки особистості, які, маючи духовно-трансцендентну сутність, водночас інтегруються з діяльнісно-об'єктивними їх виявами.

Здобувач робить висновок, що Е. Гідденс розглядає релігію як особливу частину суспільного життя, одразу наголошуючи на її здатності надавати особі джерела особистої втіхи й підтримки; а також загалом виокремлює особливі риси, притаманні та, навпаки, не притаманні релігіям, що призводить до творення визначення релігії, яке, зокрема, не виділяє віру в трансцендентне як обов'язкову даність цього феномену. Під релігією Е. Гідденс розуміє особливий комплекс внутрішніх переживань індивіда, наповнений низкою символів та пов'язаних із ними ритуалами (у більшості випадків колективними), який ґрунтується на вірі в існування істот або об'єктів, що вселяють людині почуття благоговіння чи подиву. Це дало змогу дисертанту встановити зв'язок між релігією та онтологічною безпекою особистості, що, власне, і є одним з основних завдань дисертаційного дослідження.

У другому розділі – **“Релігія і щоденні соціальні практики”** – визначено роль релігії в забезпеченні так званого діяльнісно-об'єктивного вияву онтологічної безпеки особистості, що включає в себе механізми відтворення рутинних соціальних практик, а також забезпечення існування спільного простору діяльності. У першому підрозділі – **“Релігія як специфічний спосіб відтворення рутинних соціальних практик особистості”** – дисертантом встановлено, що через специфіку дихотомічності виявів онтологічної безпеки особистості звертається увага на соціальну складову частину індивіда як важливу умову включення його в життєвий простір, що, у свою чергу, робить можливим адекватне сприйняття ним зовнішнього середовища. Звідси дисертантом визначено актуальність аналізу механізмів такого осягнення дійсності, серед яких найважливішим постає діяльність індивіда.

У роботі відзначено, що в такому контексті особливої вагомості набуває явище рутинізації – певна неперервна черга соціальних ситуацій, які дають можливість актору діяти певним чином, або ж – звичний характер більшості дій повсякденного соціального життя, що є усталеними як для окремого індивіда, так і для даної соціальної системи.

У дисертаційній роботі зроблено висновок стосовно значення релігії як чинника, який призводить до рутинізації діяльності. Підтримуючи послідовний характер діяльності, вона забезпечує мотиваційну її складову частину, а також указує шляхи перетворення об'єкта (або суб'єкта) діяльності й зображує ідеальний результат. Таким чином, забезпечується динамічна система активної взаємодії особистості, соціальної групи з

навколишнім світом. Здійснюється доцільне перетворення та видозміна природного й соціального середовища, самої людини. У той же час релігія пропонує унікальну систему мотивів, оскільки, насамперед, вона звертається до проблем морального самовдосконалення та є специфічним соціально-культурним явищем, яке активно стосується фактично всіх сторін існування людини.

Проведений дисертантом вторинний соціологічний аналіз результатів світового дослідження Дослідницької організації Геллапа (2006–2008 рр., опитано респондентів зі 143 держав) стосовно зв'язку рівня релігійності населення з його економічним становищем переконливо свідчить про наявні кореляції. Так, встановлено, що високий рівень релігійності (92 % респондентів зазначають, що релігія відіграє надзвичайно важливу роль у їх повсякденному житті) притаманний найбіднішим суспільствам (середньорічний дохід статистичного громадянина 2 тис. у. о.). У свою чергу, у найбагатших державах (середньорічний дохід перевищує 25 тис. у. о.) релігія важлива лише для 44 % респондентів. Такий розподіл дав дисертанту змогу констатувати можливості релігії в мотивації нею практичної діяльності індивіда, однак наголошуючи водночас на їх певному суперечливому характері.

Здобувачем зазначено, що під час аналізу ролі релігії у відтворенні соціальних практик (певних базових конструктів знання, які лежать в основі кожної практичної діяльності), особлива увага звертається на таку її специфічність, як уплетеність у свідомі дії. Саме такий підхід дав змогу виявити важливу чинність релігійної віри як визначального елементу тієї первинної духовності, яка із самого виникнення людини є притаманною їй. Установлено, що релігійна віра звільняє діяльність від тісних рамок соціальних умов, спонукає людину до практичної діяльності навіть у випадках, коли наявного знання було зовсім недостатньо для її здійснення, загалом долає саму обмеженість пізнавальних можливостей. Позитивна якість долучення до віри проявляється у впевненості у власних силах, постає своєю установкою, мотиватором, що дає змогу індивіду відчувати в собі впевненість до реалізації задуму діяльності, яким би він не був неможливим для оточуючих, а отже забезпечує функціонування онтологічної безпеки особистості з усіма його наслідками.

У другому підрозділі – **“Релігія як умова творення спільного соціального простору діяльності агентів”** – указано на необхідності чіткого окреслення просторових меж рутинного відтворення практик, зі встановленням функціонального впливу релігії на цей діяльнісно-об'єктивний вияв онтологічної безпеки особистості. Дисертантом розглянуто вплив релігії на формування життєвого світу людини, того звичного середовища, яке для всіх індивідів є самою ознакою реального життя. Установлено потенційну можливість релігії виступати в ролі “реальності” в об'єктивно-соціологічному сенсі цього терміна. У такому контексті теорія структурації,

послугуючись категоріальним апаратом феноменології, оперує поняттями реальності, локальності, контексту, рефлексивності та ін. Ідеться про розуміння релігії як певної зони, у якій соціальне в людях, усвідомлення своєї соціальності, включеності в систему найсильніше взаємодіє з межовими явищами, несоціальними факторами, які проникають у неї. Саме здатність до “підтримування зразків”, що за великим рахунком означає творення та збереження спільних систем символів і норм, виокремлює культурний фактор у релігії, який, конституюючи релігію, спрямовує її акценти на цінності.

Дисертантом доведено, що релігія є актуальним творцем таких символів саме через функціональну спрямованість на створення й підтримку вірувань, орієнтацію інтересів і цінностей, певним чином – формування особливої (релігійної) “точки зору” на реальність. Релігія визначає особливий об’єктивний універсум, який підкріплюється завдяки соціальним процесам, які можна спостерігати емпірично. Кожен із таких універсумів через свою універсальність і всеохопність є для свідомості реальністю лише тією мірою переконливою, наскільки підтримується існування відповідного йому каркасу переконливості. Здобувач доходить висновку, що світ, як його визначає релігія, виступає для особи, яка його сприймає, не лише твердою опорою, реальністю, перспективами, але й, що надзвичайно важливо, підтримує здоровий глузд, який є спільним для всіх членів спільноти, а також одночасно цю спільність підтримуючим. Виявлено, що релігія, творячи особливий тип світосприйняття, забезпечує реальність свідомості людини, яка в такому випадку виступає суб’єктивною реальністю. Такий внутрішній світ для людини існує так само непорушно, як і все, що існує поза ним, незалежно від нашої свідомості. Така внутрішня реальність для конкретного індивіда в силу прямого походження від його досвіду, єства має більш важливе значення, ніж будь-які матеріальні речі, що існують поза нею.

У процесі дисертаційного дослідження проаналізовано релігійне буття, що складає для сукупності індивідів, які розділяють віру, складову частину буття соціального. У міркуваннях про віру йдеться про існування певного спільного смислового поля релігії, яке є притаманним кожному суспільству та, зокрема, знаходить своє відображення в культурних, духовних і моральних нормах. Для такого релігійного буття, яке певним чином іманентне кожній людині, природа, інші люди не зводяться лише до сукупності джерел енергії, живих або неживих об’єктів.

У третьому розділі – **“Релігія, інтерсуб’єктивність і самоідентичність особистості”** – аналізуються психоекзистенційні вияви онтологічної безпеки особистості, яка за активного сприяння релігії забезпечує збереження цілісного “Я” індивіда, а також сприяє подоланню екзистенційного жаху як особливого випадку екзогенно-ендогенного страху. У першому підрозділі – **“Релігія і проблема цілісності особистості”** – здобувачем зазначено, що онтологічна безпека особистості у своєму психоекзистенційному вияві

приводить до стабільності внутрішнього світу індивіда, який є джерелом усвідомленого існування людини в соціальному просторі. Установлено, що компонентами такого суб'єктивного виміру осягнення людиною буття є самість, самоідентичність та інтерсуб'єктивність, які й інтегруються в цілісне "Я" завдяки онтологічній безпеці особистості. У такому контексті звернення до релігії як особливого духовно-трансцендентного чинника є виправданим із тієї причини, що саме вона проявляє свою унікальність у наданні віруючому можливості безвідносно до об'єктивних факторів утвердитися, закріпитись у трансцендентному, яке виступає як образ абсолютного буття.

Дисертантом встановлено, що, розглядаючи саму онтологічну структуру буття, можна зробити висновок про складеність її з певних образів "Я" та "Світу", які є полярними й проявляються через індивідуалізацію та співучасть. Сприймаючи зовнішній світ, людина здійснює акт ствердження, який полягає в утвердженні буття на противагу небуття. У кожному акті самоствердження людина наголошує на собі як на цілісному, самоцентрованому, індивідуалізованому, унікальному "Я". Саме цим індивід захищається від небуття, переконуючись у необхідності приймати його на себе; саме цим стверджується образ світу, формуються елементи його сприйняття, зокрема безпечність і ризику. Доведено, що загроза втратити "Я" є сутністю всіх тривог, а усвідомлення конкретного джерела цих загроз – сутністю страху. Із таких позицій Бог як феноменологічний Інший походить із буття "Я" як єдиного буття, в абсолютній реальності якого може бути впевнений індивід. У межах його свідомості здійснюється ноематико-ноетична єдність, яка, поєднуючи ідеальний образ із розрізненими проєкціями на оточуючий світ, усвідомлюючи його існування, що ґрунтується на вірі, творить онтологічну реальність.

У роботі вказано, що людина, від природи володіючи відчуттям внутрішньої розірваності, певної глибинної прірви, протягом усього свого життя, намагається віднайти джерело єднання. Таким джерелом для віруючої людини виступає Вища сила, яка, отримуючи обриси завдяки системі вірувань, залишається суто індивідуальною за змістом, а отже такою, що певним чином містить у собі характеристики дзеркального "Я" індивіда. Доведено, що саме в такому "дзеркалі" людина знаходить підґрунтя для самоусвідомлення, отримує імпульс, який дає змогу зібрати розколоті зовнішнім неідеальним світом частинки власного "Я", що дає змогу адекватно функціонувати онтологічній безпеці особистості.

У другому підрозділі – **"Релігія як спосіб подолання екзистенційного жаху особистості"** – розкривається один із найважливіших аспектів релігії як чинника онтологічної безпеки особистості, а саме долання екзистенційного жаху як особливого екзогенно-ендогенного страху. Дисертантом встановлено, що Е. Гідденс, аналізуючи це питання в контексті теорії структурації, звертається до праць філософів-екзистенціоналістів, власне із яких і походить

сама назва невпевненості, боязкості та страху перед майбутнім, усвідомлення власної скінченності – екзистенційного жаху.

Здобувачем зазначено, що рівнем сприйняття страху та одночасно найпотужнішим джерелом його подолання постає релігійний рівень усвідомлення людиною світу і свого місця в ньому. На цьому рівні екзистенційний страх, до цього багатоликий та аморфний, утрачає свою діалектичність. Щодо механізмів його подолання, то серед інших, розглянуто саме релігійні аспекти такого “душевного цілительства”, яке традиційно пропагує духовну силу й мужність. Віруючий отримує морально-психічні сили для подолання такої екзистенційної тривоги, що попереджує її переростання в паталогічну форму.

Дисертантом встановлено, що екзистенційний жах є прямо похідним від онтологічної безпеки особистості, наслідками наявності якої в індивіда є усвідомлення чітких меж власної локальності як свідомої фіксації координат місцезнаходження в просторі – бутті. Розмивання таких меж призводить до того, що буття неконтрольовано, неусвідомлено, умовно кажучи – “розбурханим океаном”, затоплює локальність перебування людини у світі. Подібне розчинення “Я” в безмежності темпоральних перспектив сприяє загальній деморалізації, дисфункціональності діяльності та, як наслідок, – заповнення екзистенційним жахом.

У роботі зроблено висновок, що релігія історично здійснювала спроби охопити питання скінченності життя, яке традиційно балансує на грані філософських роздумів на кшталт феноменології буття та перспектив раціоналізування людської діяльності. Загальний підхід, за яким криється вся філософська наука, яка не могла не відбитись у релігії, є частиною метафізики буття: лише вона спроможна пояснити страх смерті як свідчення трагічного ризику, яким смерть зумовлена, допомагаючи знайти спосіб подолання смерті або ж, принаймні, страху перед нею.

Емпіричним підтвердженням такого стану речей постали результати моніторингового дослідження “Здоров’я та благополуччя лучан – 2008”, одним із аспектів якого було встановлення чинників, що забезпечують респондентам оптимістичне сприйняття негараздів щоденного життя, а також надають упевненості в майбутньому. Результати свідчать, що 79,7 % опитаних серед таких називають, насамперед, близьке оточення й релігійну віру та переконання. Це дослідження стало передумовою розробки й проведення дисертантом на базі лабораторії соціологічних досліджень кафедри соціології інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки у 2007–2008 рр. прикладного дослідження на тему “Надприродне в повсякденному житті студентства: образи та функції”. Звернення саме до студентства як соціально-демографічної групи, що характеризується особливими віковими, психологічними й соціальними характеристиками, видається цілком виправданим. ВНЗ як, загалом, світська установа передбачає домінування наукового світогляду, що може призводити

до внутрішніх конфліктів у свідомості індивідів із релігійними елементами. Також студентські роки є етапом самоутвердження молодого людини, яка в цілому вільна у своїх переконаннях, поведінці та моральних орієнтирах, що, однак, зовсім не відкидає впливу релігійної віри (доцільніше говорити про віру в надприродне) на дії, діяльність і сприйняття оточуючого світу. Так, у процесі дослідження встановлено, що більшість респондентів (89,2 %) ототожнює із поняттям надприродного поняття “Бог”, причому в поясненні його розуміння використовувалися такі синоніми (на думку респондентів), як “Вищий розум”; “Вища сила”; “Єдина сила”; “Святий дух”; “Творець”; “Господь”; “Релігійні явища”; “Всесвіт”; “Сила”; “Абсолют”. Через віру в Бога, на думку респондентів, здійснюється зв’язок із надприродним. Серед “інструментів” здійснення такого зв’язку на першому місці стоїть молитва – “розмова з Богом” (необхідно звернути увагу на те, що саме поняття “молитва” використовувалося відносно рідко (12,1 %), частіше респонденти вживали поняття “розмови” (42,4 %) або ж “прохання” (28,1 %)); відвідування церкви (31,7 % – переважно на свята); дотримання заповідей, посту (9,3 %) і лише 2,9 % опитаних категорично відкидають будь-який зв’язок із надприродним. 68,3 % респондентів визначили прояв надприродного у впливах на життєдіяльність людей, 29,2 % – на проектування майбутнього, 41,8 % – на життєве благополуччя, 8,2 % – на “життя після смерті”. 81,6 % опитаних дали ствердну відповідь щодо звернення за допомогою до надприродного в кризових ситуаціях, 12,2 % – негативну відповідь, 6,2 % респондентів не задумувалися над цими проблемами. Відповідаючи на запитання стосовно допомоги надприродного в доланні всіх форм страху, 61,4 % респондентів дали однозначно ствердну відповідь, 27,2 % зазначили про часткову допомогу, 7,4 % заперечили таку допомогу й 4,0 % не визначились із відповіддю.

Аналіз результатів проведеного соціологічного дослідження дав змогу дисертанту, виділивши низку ключових положень, зробити певні висновки, а саме: основні образи надприродного у свідомості студентства є уявленнями стосовно існування Вищої надприродної сили, яка активно допомагає, контролює все, що відбувається, а також милує та карає; більшість респондентів ототожнює надприродне з релігійним образом Бога, про що свідчать як форми Його уявлення, так і форми взаємодії з Ним – “розмова”, “прохання”, відвідування церкви (“захожанство”), дотримання заповідей і посту; основною функцією віри в надприродне, на думку респондентів, є вплив на життєдіяльність людини, що особливо проявляється в кризових моментах, негараздах, та внутрішнє благополуччя, основним компонентом якого є безпечне сприйняття оточення; загалом, визначаючи не дуже високий рівень відчуття присутності надприродного у власному щоденному житті, більшість респондентів звертаються до нього за допомогою в скрутні моменти, а також відчувають допомогу під час долання страхів.

ВИСНОВКИ

У **висновках**, відповідно до мети й завдань дисертації, підведено головні підсумки дослідження, узагальнено результати теоретичного аналізу та концептуалізації дослідницької стратегії щодо вивчення феномену релігії як чинника онтологічної безпеки особистості.

Сучасна загальна нестабільність соціальних структур й інститутів, наповненість життя ризиками та небезпеками, пов'язана з трансформаційними перетвореннями й гіпердинамічністю процесів у всіх без винятку сферах життя людини вимагає переосмислення комплексу соціальної безпеки науковими дисциплінами, що традиційно не стосувалися подібної проблематики. З огляду на це, виокремлюється індивідуальне підґрунтя загальної безпеки індивіда, що в теорії структурації Е. Гідденса має назву онтологічної безпеки особистості, яка й постає одним із предметів соціології релігії.

Завдяки здійсненню аналізу як класичних, так і неокласичних теорій стосовно сутності та функціональності релігії, зроблено висновок щодо придатності останньої реалізувати безпечно сприйняття індивідом викликів і загроз буттєвого існування, що й дає можливість аналізувати релігію в контексті онтологічної безпеки особистості.

У дисертаційній роботі здійснено авторську інтерпретацію поняття онтологічної безпеки особистості відповідно до сучасних тлумачень релігії, які акцентують увагу на її суб'єктивно-об'єктивній природі. Онтологічну безпеку особистості визначено нами як особливий стан функціонуючого агента, що дає йому змогу за умови збереження базових параметрів самості та самоідентичності здійснювати рутинне відтворення соціальних практик в інтерсуб'єктивному просторі. Релігія в такому контексті постає як важливий духовно-трансцендентний чинник означеного стану, що, володіючи низкою специфічних характеристик, має здатність, зберігаючи цілісність індивідуального "Я", у той же час спрямовуватися на зовнішнє соціальне середовище, приводячи через раціонально-практичну мотивацію діяльності до її рутинізації та інтеграції простору такої діяльності.

Розкриваючи одну з найважливіших функцій онтологічної безпеки особистості, що полягає в доланні та адаптації індивіда до страхів і ризиків середовища, створено авторську типологію страхів, яка дала змогу встановити конкретні чинники та прояви онтологічної безпеки особистості.

Установлено, що страх – це емоція або почуття, пов'язане з відчуттям реальної або уявної небезпеки. Це поняття є надзвичайно широко вживаним у різних галузях соціогуманітарного знання, особливо в дослідженнях людини. Відкидаючи негатив, із яким зазвичай ставляться до страху, автор відзначив його позитивну мобілізуючу функцію, яка концентрує всі сили людини для уникнення загрози. Із наведеного очевидно, що основні страхи людини нами поділено на екзогенні та ендогенні. Як особливий випадок виділено екзистенційний страх, або ж жах, який, будучи за природою притаманним

внутрішньому світу, виходячи з “Я”, проектується на зовнішній світ, перетворюючись у страх смерті, який сам по собі означає не лише закінчення власного життя (ендогенна складова), але й – стосується страху смерті оточуючих або ж переживання про власну відсутність як соціального елементу (екзогенна складова), таким чином слугуючи особливою єдиною ланкою між екзогенними та ендогенними страхами.

У дисертаційному дослідженні встановлено, що, завдяки здоланню екзогенних страхів, онтологічна безпека особистості спрямовується на забезпечення людиною адекватного сприйняття оточуючого світу й практичної рефлексивної рутинної діяльності в ньому, що отримує форми вияву, які нами умовно названі діяльнісно-об’єктивними та які підтримуються соціальними чинниками.

Визначено також, що долаття ендогенних страхів, а також екзистенційного жаху виявляється в психоекзистенційних аспектах онтологічної безпеки особистості, що уособлюють у собі такі інтраперсональні елементи, як самість, самоідентичність та інтерсуб’єктивність, формування й підтримку яких забезпечують духовно-трансцендентні чинники.

У цьому ж контексті доведено, що саме релігійна віра та переконання є особливими чинниками, які, будучи духовно-трансцендентними за суттю, виходячи із внутрішнього світу людини, не можуть існувати без світу зовнішнього – соціального, слугують містком між об’єктивними й суб’єктивними сутностями людини; чинниками, які, володіючи глибоко індивідуальними рисами, доповнюється рисами суспільними. Підтвердженням вищенаведеного слугують емпіричні результати конкретного соціологічного дослідження.

Автором визначено та доведено в результаті прикладного соціологічного дослідження “Надприродне в повсякденному житті студентства: образи та функції”, що екзистенційний жах як стан, протилежний до онтологічної безпеки особистості, за сприяння релігії активно долається нею саме внаслідок функціональної особливості останньої до культивування примирення індивіда з об’єктивно існуючими ризиками й кризовими ситуаціями. Страх смерті як основна загроза існуванню людини, що вступає в діалектичну суперечність з усвідомленням власної конечності, через релігію з її спрямованістю на минушість теперішнього, гармонійно знімається, таким чином забезпечуючи перспективну “колонізацію ризиків”.

У ході проведеного соціологічного дослідження емпірично підтверджено теоретичні висновки дисертаційного дослідження стосовно релігії, релігійних уявлень і образів як чинників, що забезпечують функціонування онтологічної безпеки особистості, основними проявами якої є нормалізація життєдіяльності, примирення з кризами та загрозами, адекватне їх сприйняття, а також долаття всіх форм страхів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях, затверджених ВАК України:

1. Дурманенко О. О. Особливості формування та підтримки почуття онтологічної безпеки особистості в контексті сучасної релігійної ситуації / О. О. Дурманенко // Віче : журн. ВР України. – 2008. – № 7–8. – С. 13–15.

2. Дурманенко О. О. Релігійність студентської молоді : перспективи соціологічного дослідження (на прикладі студентства Волині) / О. О. Дурманенко // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2008. – № 4 (60). – С. 81–86.

3. Дурманенко О. О. Онтологічна безпека особистості як предмет соціології релігії / О. О. Дурманенко // Українське релігієзнавство : бюлетень Укр. асоц. релігієзн. – 2008. – № 47. – С. 69–80.

4. Дурманенко О. О. Релігійність як фактор запобігання девіантній поведінці особистості / О. О. Дурманенко // Соціальна психологія : Укр. наук. журн. – 2009. – № 2 (34). – С. 160–167.

5. Дурманенко О. О. Релігія як фактор онтологічної безпеки особистості у контексті теорії структурації / О. О. Дурманенко // Вісн. Акад. праці і соціальних відносин федерації профспілок України : наук.-практ. зб. – 2009. – № 1 (48). – С. 4–9.

6. Дурманенко О. О. Вплив релігійності на почуття онтологічної безпеки особистості / О. О. Дурманенко // Укр. соціум : наук. журн. – 2009. – № 1 (28). – С. 18–28.

Статті в наукових журналах, збірниках матеріалів конференцій:

7. Дурманенко О. О. Проблеми формування духовності сучасної молоді / О. О. Дурманенко // Матеріали Першої міжнародної соціально-педагогічної конференції молодих науковців, 26–27 квіт. 2006 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2006. – С. 127–133.

8. Дурманенко О. О. Українське православ'я в контексті відродження Української національної ідеї / О. О. Дурманенко // Українська національна ідея в контексті викладання соціогуманітарних дисциплін у вищій школі : зб. матеріалів міжвузівськ. наук.-практ. семінару, 14–15 лист. 2006 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2007. – С. 120–125.

9. Дурманенко О. О. Онтологічна безпека як складова безпеки особистості / О. О. Дурманенко // (Пост)сучасність і наука : соціологія у пошуках себе та суспільства : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук. конф. студ. і асп. – Х., 2007. – С. 77–78.

10. Дурманенко О. О. Українське православ'я як засадничий принцип національної ідеї / О. Дурманенко // Сучасна релігійність : зміст, стан, тенденції : наук. вид. – 2007. – С. 66–69.

11. Дурманенко О. О. Надприродне у свідомості волинського студентства / О. О. Дурманенко // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ., 18–19 квіт. 2007 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2007. – С. 118–119.

12. Дурманенко О. О. Поняття онтологічної безпеки особистості : теоретичний аналіз / О. О. Дурманенко // Матеріали Другої міжнар. соц.-пед. конф. молодих науковців, 24–25 квіт. 2007 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2007. – С. 63–65.

13. Дурманенко О. О. Феномен секуляризації в епоху постмодерну / О. О. Дурманенко // Соціологія у (пост)сучасності : зб. тез доп. учасників міжнар. наук. конф. студ. і асп. – Х., 2008. – С. 106–107.

14. Дурманенко О. О. Онтологічна безпека особистості : соціально-філософський аналіз / О. О. Дурманенко // Молодь і ринок : щомісячний наук. журн. – 2008. – № 3 (38). – С. 139–143.

15. Дурманенко О. О. Релігійність студентства Волині : перспективи дослідження / О. О. Дурманенко // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ., 16–17 квіт. 2008 р., м. Луцьк. – Луцьк, 2008. – С. 195–196.

16. Дурманенко О. О. Почуття онтологічної безпеки особистості як один із основних чинників здорового світосприйняття / О. О. Дурманенко // Соціально-педагогічні аспекти сприяння здоров'ю учнівської та студентської молоді : матеріали III Міжнар. соц.-пед. конф., 1–3 жовт. 2008 р., м. Луцьк. – 2008. – С. 90–95.

17. Дурманенко О. О. Релігійність як чинник попередження девіантної поведінки особистості (у контексті почуття онтологічної безпеки) / О. О. Дурманенко // Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ., 13–14 трав. 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 167–169.

АНОТАЦІЯ

Дурманенко Олександр Олександрович. Релігія в контексті онтологічної безпеки особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена аналізу феномену релігії в контексті онтологічної безпеки особистості. Онтологічна безпека особистості є особливим станом функціонуючого агента соціальної структури, який дає йому змогу за умов переживання кризових ситуацій усвідомлювати свою цілісність та співприсутність у соціальному світі. Доведено, що релігія сприяє онтологічній безпеці особистості в забезпеченні постійності й упорядкованості відтворення індивідом соціальних практик, що визначені в роботі як рутинні та які є безумовним атрибутом структурації соціального

середовища. Визначено специфічність релігії як особливого чинника онтологічної безпеки особистості, яка має інтегративні потенції долаття розірваності “Я” та Світу. Виявлено, що онтологічна безпека особистості, виступаючи інтегратором самості, самоідентичності й інтерсуб’єктивності із соціальними аспектами життєдіяльності – рутинним відтворення соціальних практик, підтримується релігійними елементами, які й визначають смисложиттєві орієнтації особистості в її повсякденності, одночасно долаючи іманентно притаманний людині екзистенційний жах.

Ключові слова: релігія, структурація, онтологічна безпека особистості, страх, соціальні практики, рутинізація, самість, самоідентичність, екзистенційний жах.

АННОТАЦІЯ

Дурманенко Александр Александрович. Религия в контексте онтологической безопасности личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата социологических наук по специальности 09.00.11 – религиоведение – Институт философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена анализу феномена религии в контексте онтологической безопасности личности. Особое внимание привлекает тот факт, что в условиях острой структурной нестабильности, следствием и одновременно причиной которой выступает гипердинамизм во всех без исключения сферах социальной жизни человека, необходимо пересмотреть понятие социальной безопасности с учетом поиска некоего внутреннего эквивалента, на роль которого нами определена онтологическая безопасность. Онтологическая безопасность личности является особым состоянием функционирующего агента социальной структуры, которое позволяет ему в условиях переживания кризисных ситуаций осознавать свою целостность и сопричастие в социальном мире. В теории структуризации британского социолога Э. Гидденса, именно наличие онтологической безопасности личности определяется как отличительная черта целенаправленного воссоздания социальной структуры общества агентом деятельности. При определении факторов формирования и функционирования онтологической безопасности личности установлена специфичная роль религии, которая акцентируется на упорядоченности мира, существовании высшего порядка и целесообразности человеческого существования и деятельности. Доказано, что религия способствует онтологической безопасности личности в обеспечении постоянства и упорядоченности воссоздания индивидом социальных практик, что определены в работе как рутинные и которые являются безусловным атрибутом структуризации социальной среды. Определена специфичность религии как специфического фактора онтологической безопасности личности, которая имеет интегративные потенциалы преодоления разорванности “Я” и Мира.

Социальная составляющая онтологической безопасности представляет собой сложный механизм воссоздания индивидом деятельности, которая, по Э. Гидденсу, является первичным фактором существования социальной структуры. В этом контексте функциональность религии проявляется в ее специфическом свойстве создания универсальных мотивов деятельности, мультикультурных символов и типических шаблонов поведения, разделяемых единомышленниками. Доказано, что онтологическая безопасность личности, выступая интегратором самости, самоидентичности и intersубъективности с социальными аспектами жизнедеятельности – рутинным воссозданием социальных практик, поддерживается религиозными элементами, которые и определяют смысложизненные ориентации личности в ее повседневности, одновременно преодолевая имманентно присущий человеку экзистенциальный ужас.

Ключевые слова: религия, структуризация, онтологическая безопасность личности, страх, социальные практики, рутинизация, самость, самоидентичность, экзистенциальный ужас.

SUMMARY

Alexander Durmanenko. Religion in the context of the personality's ontological security. – A manuscript. Thesis for the Candidate Degree in Sociology. Speciality 09.00.11 – Religion Studies. – Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda of National Academy of Sciences of Ukraine. – Kiev, 2009.

The thesis is devoted to the analysis of the religion phenomenon in the context of the personality's ontological security. The personality's ontological security represents the particular state of the functioning social structure agent, which allows him to realize his integrity and coexistence in the social world under the conditions of a crisis. It is proved that religion promotes the personality's ontological security in providing the constancy and order of the reproduction of social practices by the individual. These practices are determined in the thesis as the routine ones. They are also the mandatory attribute of social sphere structuration. The specificity of religion being the particular component of the personality's ontological security is determined. It has the integrated potencies of overcoming the dissolution of "Self" and world. A more detailed study reveals that the personality's ontological security, acting as an integrator of self, self-identity and intersubjectivity with the social aspects of vital activity – routine reproduction of social practices, is supported by the religious elements. They determine orientations of the personality in his or her commonness, concurrently overcoming an existential anxiety, which is inwardly peculiar to a man.

Key words: religion, structuration, personality's ontological security, fear, social practices, routinization, self, self-identity, existential anxiety.